

Јелена Ђ. ЛОПИЧИЋ ЈАНЧИЋ*
Сингидунум Универзитет у Београду

Љубица М. ВАСИЋ**
Метрополитан Универзитет у Београду

МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ АСПЕКТ СРПСКЕ И ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Апстракт: Крајем XIX и почетком XX века, Србија се суочила са изазовом који је подразумевао маневрисање кроз комплексно геополитичко окружење, истакавши на тај начин важност дипломатских напора у обликовању своје будућности. Као мала држава на Балкану, Србија је тежила да потврди свој суверенитет и ојача свој положај усред мреже савеза и сукоба који су се дешавали у Европи у то време. Дипломатија је играла кључну улогу у стицању међународног признања за Србију као и у обликовању савеза који су били од суштинског значаја током периода кризе. Тадашња српска дипломатија, а касније и југословенска, била је високо рангирана, а њене дипломате су били људи образовани на престижним универзитетима у Европи, добро обучени за свој посао. Важно је истаћи да су све каријерне дипломате тога доба морале да почну од звања приправника и да проведу одређени број година на одређеном радном месту, тако да прескакања степеника у напредовању није било могуће.

Кључне речи: дипломатија, међународно право, Србија, Југославија, рат, писци дипломате.

РАЗВОЈ СРПСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ

Када анализирамо историју српске дипломатије у периоду између друге половине XIX и почетком XX века, можемо да приметимо да је било много компетентних и заслужних дипломата, политичара и јавних радника који су допринели афирмацији Србије на међународном плану и њеном коначном признању на Берлинском конгресу. Можемо да споменемо само нека имена, без изношења оцене њиховог рада или ранга: Карађорђе Петровић, Доситеј Обрадовић, Прота Матеја Ненадовић, Вујица Вулићевић, Јаков Ненадовић, Илија Гарашанин, Сима Марковић, Димитрије Давидовић, Алекса Јанковић, Слободан Јовановић, Лука Лазаревић, Владимир Карић, Јован Мариновић, Чедомиљ Мијатовић, Младен Миловановић, Милован Миловановић, Стојан Новаковић, Петар Новаковић Чардаклија,

* Редовни професор, ORCID 0009-0007-7865-7714, jelenalopicicjancic@gmail.com

** Ванредни професор, ORCID 0009-0009-6985-7890, vasic_ljubica@yahoo.com

кнез Михаило Обреновић, краљ Милан Обреновић, Никола Пашић, Миленко Веснић, Љубомир Каљевић, Аврам Петронијевић, Милан Пироћанац, Алекса Симић и други. Такође је важно истаћи кнеза Милоша Обреновића, који је током своје владавине од 1815. до 1839. године, успео да омогући да Србија пређе из статуса побуњеног Београдског пашалука у аутономну кнежевину унутар Османлијског царства, укинувши тиме феудализам. Током његове прве владавине, постигнут је најзначајнији државно-правни и дипломатски успех у даљој борби за потпуну независност и међународно признање Србије, које је добијено на Берлинском конгресу 1878. године. (Љушић 2008: 61-119)

Важно је истаћи да у то време Србија није имала високошколске институције и факултете који би припремали будуће дипломате (Јагодић 2009: 175-182). Студенти су се школовали у земљама попут Немачке, Русије, Енглеске, Аустрије, и Белгије а неки и Холандије. Одређени број студената, углавном из имућнијих породица, самостално је финансирао своје образовање у иностранству, док су неки добијали и државне стипендије. По повратку у Србију након завршетка студија у иностранству, одмах су налазили одговарајуће запослење у државним институцијама, научним установама, факултетима и школама. Француски утицај у српској спољној политици и дипломатији током друге половине XIX века био је очигледан захваљујући, између осталог, генерацијама српских студената који су заузимали важне положаје у политичком, економском и културном животу, као и у дипломатији (Трговчевић 1986: 19-150).

Дипломатски корпус Србије током друге половине XIX и прве половине XX века обухватао је изузетно способне професионалне дипломате који су успешно обављали своје задатке у борби за независност, као и касније у афирмацији Србије у светским оквирима. Желимо да поменемо само неке од њих: Сава Грујић, Илија Гарашанин, Филип Христић, Аврам Петронијевић, Чедомир Мијатовић, Димитрије Давидовић, Јован Ристић, Јован Мариновић, Милан С. Пироћанац, Никола Пашић, Стојан Новаковић, Љубомир Каљевић, Милан Ракић, Владан Ђорђевић, Милован Миловановић, Јован М. Јовановић, Миленко Веснић, Мирослав Спалајковић, Јован Дучић, Бранислав Нушић и други. Тадашња Краљевина Србија у период од 1878. до 1918. године у дипломатској служби имала је један број каријерних дипломата који су, поред осталог, били и књижевници, а својим радом су допринели независности и међународном признању Србије, на поменутом Берлинском конгресу. Први српски дипломата устаничке Србије је био Прота Матеја Ненадовић који је био и књижевник, познат по својим *Мемоарима* (Ненадовић 2005).

СРПСКА И ЈУГОСЛОВЕНСКА ДИПЛОМАТИЈА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Поред проблема признања нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, једно од кључних питања било је одређивање граница, имајући у виду да су неке од граничних земљама имале територијалне претензије јер су биле припаднице Централних сила за време Првог светског рата (Кардум 1986: 119-130). Министарство

иностраних дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Београду је путем званичног документа датираног дана 24. децембра 1918. године информисало дипломатска представништва Сједињених Америчких Држава, Велике Британије, Италије, Русије, Француске, Грчке и Белгије о формирању нове државе и успостављању заједничке владе (Кардун 1986: 119-130). У том документу су наведени чланови Владе, предвођени председником Стојаном Протићем и министром иностраних дела др Антом Трумбићем. Тадашњи савезници Краљевине Србије су игнорисали овај захтев за признањем.

Сједињене Америчке Државе су биле прве које су признале нову државу Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца 10. фебруара 1919. године, истовремено признавајући посланство Краљевине Србије у Вашингтону као, на послетку, посланство Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Живојиновић 1970: 35). Чехословачка, Грчка и Швајцарска су брзо након тога признале Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (Кризман 1962: 367-368). Међутим, Француска и Велика Британија су одговлачиле са признањем због Италије и њених захтева у вези са територијалним питањима у Далмацији, у складу са тајним Лондонским уговором из маја 1915. године (Кризман 1962: 346-350). Текст тајног Лондонског уговора из 1915. године је публикован на енглеском језику у часопису „Југословенски Билтен“ број 36, 16. фебруара 1918. године у Лондону (Кризман 1975: 14-15). Међутим, Велика Британија је у коначници признала нову државу 1. јуна 1919. године, док је Француска то учинила 6. јуна 1919. године (Живојиновић 2011: 442-453). Такође, треба напоменути да је Министарство иностраних дела Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца практично наследило Министарство иностраних дела Краљевине Србије са истим дипломатским особљем.

Дипломатска представништва Краљевине Србије у иностранству су преименована у представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Већина особља у новом Министарству иностраних дела је била претходно запослена у Министарству иностраних дела Краљевине Србије (Дипломатско-консуларни годишњак за 1931. годину). Иако је био мањи број хрватских и словеначких кадрова, који су претходно били део Југословенског одбора или круга њихових присталица, примљени су у државне службе, изазивајући незадовољство међу српским особљем и политичарима (Ибид). Ово стање је трајало до распада Краљевине Југославије 17. априла 1941. године, када је већина хрватских кадрова прешла у Независну Државу Хрватску.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и касније Краљевина Југославија од 1929. године је настављала постојећу дипломатску праксу спољне политике као и кадровску политику Краљевине Србије.¹ У то време су дипломатију Краљевине Југославије представљали кадрови који су били преузети из Министарстава иностраних дела Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе. Из тадашње прикључене Хрватске, Словеније, Босне и Херцеговине је релативно мали број људи био у дипломатској служби Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевине СХС) (Дипломатско-консуларни годишњак за 1931. годину). Углавном су то били политичари,

1 Детаљније видети, Дипломатско-конзуларни годишњак за 1931. годину

јавни радници, научници, књижевници или публицисти који су били чланови или присталице тадашњег Југословенског одбора (Паулова 1936).

Ретко је писано о томе да Краљевина Југославија није имала дипломатске односе с Совјетским Савезом све до јуна 1940. године, када су коначно успостављени (Петрановић 1992: 87). Тек тада је потписан Уговор о пријатељству и ненападању између Краљевине Југославије и СССР-а, тачније 5. априла 1941. године. Међутим, само дан касније, 6. априла 1941. године, Немачка је извршила агресију на Краљевину Југославију. Пре него што су се успоставили дипломатски односи између Краљевине Југославије и Совјетског Савеза, вођени су трговински преговори између ове две државе. Као резултат тих преговора, закључен је Трговински уговор 11. маја 1940. године у Москви (Животић 2016: 157-185). Сматрало се да је овај трговински уговор био увод у успостављање дипломатских односа. Међутим, прошло је готово годину дана пре него што су стварно успостављени дипломатски односи, и то када је Немачка напала Краљевину Југославију 6. априла 1941. године

Разлог за непризнавање тадашњег Совјетског Савеза од стране Краљевине СХС а касније и Краљевине Југославије лежао је у чињеници да је династија Карађорђевић била дубоко повезана са царском Русијом, посебно са царем Николајем Романовим (Јовановић 2006: 13-16, Живанов 2015: 313-332). Након ултиматума Аустроугарске 1914. године, цар Николај је пружио подршку Краљевини Србији не само политички већ и војно, материјално и хуманитарно. Разлог за непризнавање је био тај што нисмо подржали поступке који су произишли из Октобарске револуције 1917. године, а то је убиство целе царске породице Романов (Петровић 2018: 318-326). Од краја Првог светског рата у тадашњу Краљевину СХС, а касније Краљевину Југославију је дошло преко 30.000 руских избеглица, и то углавном у Србију где им је пружено уточиште (Јовановић 1997: 156-185). Међу њима су били високообразовани појединци свих струка, као и војни кадрови, посебно официри. С обзиром на то да је Србија претрпела значајне губитке у Првом светском рату, посебно када је реч о образованим и стручним кадровима, руске избеглице, које су биле веома стручне и образоване, допринеле су надомештању овог недостатка и значајно су утицале на даљи економски и културни развој Србије (Јовановић 2006: 13-17).

Касних тридесетих година XX века, Немачка и Италија почеле су да остварују све већи политички и економски утицај на Балкану. Овај утицај Немачке, који се протезао и на Краљевину Југославију, постао је посебно изражен доласком Хитлера на власт у Немачкој, па ово представља наставак немачког продора на Балкан који је започет још од 1908. године (Митровић 2011: 38-186).

У времену пре Другог светског рата, Немачка је спровела интензивну пропагандну кампању у циљу сузбијања француског и енглеског утицаја у тадашњој Краљевини Југославији, међутим без успеха. Утицај Енглеске, Италије и Сједињених Америчких Држава на политику, економију и културу у Краљевини Југославији остао је исти. Дипломатски односи са Совјетским Савезом нису успостављени све до 1940. године, па је стога његов утицај на политику, економију и културу био занемарљив. Интересовање за Совјетски Савез показивали су претежно социјалисти, левичари, комунисти, као и неки књижевници и публицисти који су се бавили

славистиком или социјалогизмом, али њихов број је био ограничен. Споменућемо да су у том периоду Совјетски Савез посетили новинар Владислав Рибникар, књижевник Милош Московљевић, вајар Сретен Стојановић и други.

КЊИЖЕВНИЦИ КАО ДИПЛОМАТЕ

Први српски дипломата устаничке Србије био је Прота Матеја Ненадовић који је био и књижевник, познат по свом делу *Мемоари* које поред тога што даје допринос српској књижевности представља и својеврсно сведочанство тог времена (Ненадовић 2005). Дипломатске активности Матеје Ненадовића су се огледале у томе да је за време великих политичких изазова тог времена знао да преговара са Турцима. Године 1804. отишао је у Русију како би обезбедио подршку за устанак и затражио помоћ. Наредне године у Срему уз помоћ својих локалних познаника, осигуравао је оружје и муницију за устанике. Затим, 1806. године боравио је у Бечу са Божом Грујовићем, који је био професор права и први српски уставописац, са циљем да предају молбу за дозволу за увоз хране и оружја у Србију, али нажалост нису постигли већи успех. Наиме, њихова посета Бечу догодила се у тренутку који је био веома тежак за Аустрију тј. након пораза код Аустерлица, па су их због тога одбили, обећавају да ће посредовати у Цариграду. Прота Матеја Ненадовић је преговарао о примирју са тамношњим Турцима у Босни.

Током првог српског устанка, Прота Матеја Ненадовић је био један од вођа покрета. Након што је дошао на власт Милош Обреновић, Матеја Ненадовић је дуго остао у позадини политичких догађаја, иако се чинило да је понекад био више инволвиран него што је то било јавно познато. Током свог најактивнијег периода и касније у старости, Прота Матеја Ненадовић је живео у времену када су се у српској култури појављивали изузетни појединци који су, иако углавном књижевници, надоместили недостатак филозофије, историографије или политичке идеологије међу својим народом (Самарџић 1981: 41-52).

На почетку XX века, Србија је излазила из сложеног геополитичког пејзажа. Последице Балканских ратова и касније Првог светског рата натерале су нацију да обликује свој идентитет и навигира кроз сложености међународне дипломатије. Српске дипломате биле су задужене за осигуравање савеза, решавање територијалних спорова и заступање националних интереса. Овај друштвени и историјски контекст подстакао је пажљиво разматрање начина на који је нација представљала себе у иностранству, као и начина исцртавања слике коју је пројектовала на светској сцени.

Почетак XX века представљао је трансформациони период за Србију, како у дипломатском тако и у друштвеном смислу. Док је нација настојала да се афирмише на светској сцени, српске дипломате суочили су се са јединственим изазовом: балансирањем између тежње ка међународном признању и потребе да се реше унутрашњи друштвени проблеми. Један од карактеристичних начина на који је истражена ова деликатна равнотежа био је путем сатире. Српски писци и сатиричари користили су овај облик изражавања како би испитали и критиковали различите аспекте српског друштва, често прожимајући дипломатске напоре са друштвеним коментарима.

У наведеном временском периоду било је неколико истакнутих писаца који су били првенствено дипломате. Споменули смо Бранислава Нушића који је био дипломирани правник и који је 1893. године, као тада већ познати књижевник, именован за вице конзула у Приштини иако је тадашње безбедносно стање у Приштини било веома критично. На дневном нивоу је било прећено и њему и целом конзуларном особљу. Чак је начелник Приштинског округа забранио сваку посету конзулату и на тај начин је покушавао да онемогући и суштински забрани неометани рад конзулата (Перуничкић 1985: 15, 118-127), али све то Нушића као патриоту није уплашио па је радио свој посао часно и поштено. Бранислав Нушић, као један од најважнијих српских писаца и дипломата, оставио је траг како у књижевности тако и у међународним односима. Његова дипломатска каријера обликовала се током периода када је Србија пролазила кроз значајне политичке промене. Нушић је започео своје дипломатско путовање на почетку XX века, а његове изузетне вербалне и дипломатске способности брзо су га истакле. Кроз своје дипломатске активности, Нушић је допринео јачању међународног положаја Србије и промоцији њених интереса (Глишић 1966: 7-35).

Раскрсница између српске дипломатије и друштвене критике кроз сатиру у раном XX веку представљала је заправо истраживање једне нације и промена кроз које је пролазила. Док се Србија суочавала са дипломатским изазовима, сатиричари су нудили нијансирану перспективу кроз коју су друштвени проблеми били испитани и комуницирани јавности. Ова интеракција између дипломатских амбиција и друштвене интроспекције остаје сведочанство динамичног односа између спољашњег имиџа нашег народа и његове стварности током кључног периода у историји.

Такође, треба истаћи Јована Дучића, каријерног дипломату, коју је био први југословенски амбасадор и познати српски и југословенски књижевник тог времена. Јован Дучић је имао изузетно успешну дипломатску каријеру, која је трајала преко тридесет година. Представљао је своју земљу у тринаест мисија распоређених у девет различитих држава. Таква разноврсна искуства у дипломатији су реткост међу нашим дипломатама. Службовао је на различитим местима како у Европи тако и у Африци (Софија, Женева, Рим, Атина, Мадрид, Каиро, Будимпешта, Букурешт и Лисабон). Обрео се у дипломатији 1907. године када се вратио са школовања из Женева. Био је школован и говорио је више страних језика. Јован Дучић током службовања у иностранству био је и наш делегат у Друштву народа у Женеви 1924. године, јер је био каријерни дипломата и између осталог говорио је перфектно француски језик који је тада био главни дипломатски језик. За амбасадора је постављен 1937. године у Букурешту (Поповић 1988: 63). Његова каријера је даље развијала у правцима који су му омогућили напредовања праћена идеолошким испитивањима унутар самог друштва. Био је активан учесник и сведок важних историјских догађаја, укључујући државне ударе, револуције и ратове с обзиром на то где је све службовао. Дучићеви извештаји (телеграми и записи) о његовим како тренутним тако и каснијим искуствима, које је по природи службе, редовно подносио надлежним органима своје земље представљају значајан извор информација за наше данашње дипломате.

Дучићева последња дипломатска служба била је у Шпанији (Мадрид) у амбасади Краљевине Југославије. Када је нацистичка Немачка у априлу 1941. године окупирала Краљевину Југославију, Дучић је протеран с обзиром да је Шпанија признала Независну Државу Хрватску (НДХ). Тиме је Шпанија прекинула дипломатске односе с Краљевином Југославијом. Тада се Дучић повукао у Лисабон имајући у виду да је Португалија била неутрална земља током Другог светског рата, одакле је врло брзо отишао у град Гери, у савезној држави Индијана у САД код свог рођака. Ту је провео и последње године живота и био веома активан члан српске дијаспоре, где је између осталог писао и за најстарије и најпознатије српске новине „Американски Србобран“ које и дан данас излазе у САД (Васић: 2020).

КРАЉЕВИНА СХС И ПРЕКИД ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА СА ХОЛАНДИЈОМ И АЛБАНИЈОМ

Између два светска рата дошло је до прекида дипломатских односа са две државе. Тачније 1920. године прекинут је дипломатски однос Краљевине СХС и Краљевине Холандије. Разлог прекида дипломатских односа је везан за случај Холандског почасног конзула Бернарда Рапапорта.

Бернард Рапапорт, држављанин Аустро-Угарске, пре Првог светског рата обављао је дужност холандског почасног конзула у Београду. Међутим, већ 1912. године Рапапорт је, заједно са холандским почасним генералним конзулом у Београду Костовићем, био умешан у познату шпијунску аферу „Милер“ (Милошевић 2001: 127-145). Холандија је због тога планирала да повуче Рапапорта из Београда. Међутим, стицајем одређених околности, повлачење је одложено, па је Рапапорт, након избијања рата, смештен у Прокупље као непријатељски држављанин Аустро-Угарске без дипломатског имунитета. Додатно, Рапапорт је био и обавештајни агент Аустро-Угарске, који је достављао информације о циљевима у Београду које треба бомбардовати. Вратио се Београд 1916. године, где је наставио са непријатељским поступцима према српском цивилном становништву. Након ослобођења Србије 1918. године, наставио је да обавља дужност холандског конзула у Београду. Међутим, српска влада је захтевала да Рапапорт напусти земљу. Холандска влада је подржала Рапапорта, па је 14. децембра 1918. године прекинула дипломатске односе са Краљевином СХС. Било је потребно четири године преговорања и посредовања како би се обновили дипломатски односи са Краљевином Холандијом и то у децембру 1922. године. (Милошевић 2001: 127-145) Са међународноправног аспекта тешко је да се разуме зашто је Холандија прекинула дипломатске односе са Краљевином Србијом имајући у виду да је дошло до отворених непријатељских активности холандског почасног конзула, који је био држављанин Аустро-Угарске. Међутим, важно је да се напомене да је Холандија је током Првог светског рата остала неутрална, чак је у одређеном периоду била и сила заштитница Краљевине Србије.

Можда образложење треба да се потражи у чињеници да је Холандија била наклоњена Аустро-Угарској и Немачкој током Првог светског рата тј. током Великог рата. Наиме, прогласила је своје две морске луке, Амстердам и Ротердам,

за слободне луке, омогућавајући Немцима увоз ретких руда и метала из својих колонија, што је било кључно за ратну индустрију. Такође, Немци су неометано превозили ове ресурсе возом у Немачку. Холандија је такође одбила захтев Савезника да изручи немачког цара Вилхема II Хоенцолерна, главног оптуженог за избијање Првог светског рата. Краљевина Холандија му је пружила уточиште, под изговором да она на основу свог законодавства и према међународним уговором који има са страним државама, не врши изручивање својих грађана због кривичних дела. Тиме није успела идеја Савезника да оснују Међународни кривични суд нити је дошло до већих суђења ратним злочинцима после Првог светског рата (Лопичић Јанчић 2012: 90-96).

Други прекид дипломатских односа Краљевине СХС је био са Албанијом 1927. године. Под утицајем Италије, Албанија је 27. маја 1927. године организовала хапшење Вука Ђурашковића, који је био преводилац у посланству Краљевине СХС у Тирани, оптуживши га за шпијунажу. Ђурашковић, који је био држављанин Албаније, ангажован је као преводилац и није био регистрован као службеник посланства Краљевине СХС. У дипломатској пракси тог времена, као и касније, било је уобичајено да стране дипломатске мисије, тј. дипломатско-конзуларна представништва, ангажују локално особље које није имало дипломатски статус нити дипломатски имунитет. Протестне ноте Краљевине СХС генералном секретару Друштва народа, од 12. јуна 1927. године, нису дале резултате. Због тога је тадашњи министар иностраних дела Краљевине СХС, др Војислав Маринковић, донео одлуку о прекиду дипломатских односа са Албанијом седам дана након Ђурашковићевог хапшења, тачније 3. јуна 1927. године. Очито је да је Албанија имала подршку Италије и да је овај инцидент био провокација. Спор није био расправљен на седници Савета Друштва народа, већ су представници Великих сила разматрали ситуацију у Женеви 15. јуна 1927. године. На крају је спор решен, а Ђурашковић је ослобођен 5. јула 1927. године када је стигао на Крф, а дипломатски односи са Албанијом су поново успостављени 9. августа 1927. године (Мишић 2009: 145-151).

Треба напоменути да је Друштво народа, као прва међународна организација општег политичког карактера, и поред низа слабости, постигло значајан напредак у области дипломатије.

ПРЕДВЕЧЕРЈЕ ИЗБИЈАЊА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

У време кад је нацистичка Немачка већ започела са својим освајањима широм Европе, а 1. септембра 1939. године је напала и Пољску, Краљевина Југославија се нашла у геополитичком балансирању између Запада и Истока настојећи да очува неутралност због недостатка војне моћи за евентуално укључивање у сукоб са Немачком а самим тим и са њеним савезницима. Немачка је била изразито бројнија и војно моћнија, па би се било какав ратни ангажман против ње завршио сигурним поразом. То је јасно показао пример Француске која је, и поред већих војних ресурса у поређењу са Југославијом, брзо капитулирала (Винавер 1986: 123).

Целокупне политичке околности у тадашњој Европи имале су веома јак утицај на Краљевину Југославију. Савезници Србије из Првог светског рата, Енглеска

и Француска, нису имали капацитет да се супротставе немачкој агресији. Нажалост, Југославија је била, у најмању руку, разочарана јер јој нису испуњена обећања у вези са војном подршком у случају да дође до напада од стране нацистичке Немачке и фашистичке Италије. Укљученост Енглеске у војни пуч 27. марта 1941. године резултирала је падом власти Цветковић-Мачек и кнеза намесника Павла Карађорђевића. Француска није могла никако да помогне Краљевини Југославији јер је годину дана раније већ поклекла под немачким притиском, тачније у јуну 1940. године. Једино је Енглеска остала у рату против Немачке. Међутим, Енглеска је била ограничена на усмена обећања услед немогућности пружања ефективне подршке. Разлози за то налазили су се у њеној великој удаљености од Краљевине Југославије, као и у контроли Средоземног мора од стране италијанске ратне морнарице. Њена мала војна присутност у Грчкој није била довољна ни за одбрану Грчке од немачке агресије, а камоли за пружање помоћи Краљевини Југославији (Миловановић 1981: 38-55).

У истом периоду, кнез Павле Карађорђевић је настојао да одоли притисцима нацистичке Немачке и фашистичке Италије које су тежиле ка томе да Краљевина Југославија постане њихов савезник. Кнез Павле посебно је био изложен притисцима Немачке да Југославија иступи из Друштва народа и Мале Антанте. Влада Краљевине Југославије успела је да одбије ове захтеве Немачке, док је кнез Павле Карађорђевић настојао да задржи политичку неутралност упркос снажним притисцима како Немачке и Италије, тако и Сједињених Америчких Држава и Велике Британије. Ипак, под интензивним притисцима, влада Краљевине Југославије приступила је Тројном пакту 25. марта 1941. године у Бечу, потписавши Протокол о приступању (Константиновић 1998: 347-357).

Приступање Југославије Тројном пакту у периоду између 25. до 27. марта 1941. године изазвало је масовне демонстрације широм тадашње Краљевине Југославије усмерене против владе Цветковић-Мачек. Разлог ових демонстрација налазио се у приступању овом пакту. Током ноћи, између 26. и 27. марта 1941. године, извршен је државни удар којим су пучисти свргнули владу Цветковић-Мачек, као и намесништво са кнезом Павлом Карађорђевићем, др Раденком Станковићем и др Ивом Перовићем. Новом владом је председавао армијски генерал Душан Симиновић. Краљ Петар Други Карађорђевић, иако малолетан и неупућен у догађања, формално је проглашен пунолетним. Није учествовао у пучу. Државни удар извршен 27. марта 1941. године оставио је дубок траг на историју Југославије, Србије и самог Другог светског рата. Западне државе су пружиле пуну усмену и политичку подршку овом чину и биле су одушевљене његовим извршењем (Петрановић 1980: 174). Убрзо затим, тачније 6. априла нацистичка Немачка без објаве рата напала је Краљевину Југославију бомбардовањем тзв. телих бомбама. Тим чином је Краљевина Југославија ушла у Други светски рат.

Ако сагледамо ситуацију потпуно објективно, како из правног тако и из политичког и историјског угла, можемо да закључимо да наводне гаранције нацистичке Немачке дате у Тројном пакту нису биле поуздане. Ово је најбоље доказано чињеницом да је нацистичка Немачка прекршила овај свој споразум у Пакту Рибентроп-Молотов, потписан у Москви 22. августа 1939. године,

нападом на Совјетски Савез 22. јуна 1941. године. Збога извршене агресије 6. априла 1941. године на Краљевину Југославију од стране нацистичке Немачке и фашистичке Италије, Краљевина Југославија је капитулирала 17. априла 1941. године. Било је очигледно да Краљевина Југославија није имала војну моћ да се супротстави нацистичкој Немачкој, која је у то време била водећа војна сила у Европи. То се јасно види из чињенице да је Немачка поразила Француску, која је сматрана значајном војном силом, и то за само 17 дана (Терзић 1984: 462-466).

ПОЛОЖАЈ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПОСЛАНИКА У БЕРЛИНУ 1939-1941. ГОДИНЕ

Улога југословенског посланика у Берлину била је веома деликатна и тешка. У том временском периоду, тачније крајем марта 1939. године, др Иво Андрић је премештен за опуномоћеног министра и изванредног посланика друге положајне групе другог степена у Берлину, а дужност је преузео почетком априла исте година (пр. Милошевић 1995: 29).

Положај југословенског посланика у Берлину био је најтежи у Андрићевој дипломатској каријери,² (Терзић 1981: 531) јер је нацистичка Немачка вршила притисак на Краљевину Југославију да приступи Тројном пакту. Андрић је 19. априла 1939. године предао акредитивна писма канцелару Адолфу Хитлеру, као и опозивна писма свог претходника др Александра Цинцар-Марковића. После убијачене размене кратких изјава, Хитлер је укратко разговарао са Андрићем. Након протоколарног дела, Андрић је дао изјаву за новинаре у којој је истакао да намерава да настави рад свог претходника Цинцар-Марковић и да ће се усредсредити на јачање сарадње између Немачке и Југославије на привредном и културном плану (Глишовић 2012: 272). Притисак Немачке на Југославију се наставио са захтевима да приступи силама Осовине, Антикоминтерна пакту, као и да напусти Друштво народа, Балканску и Малу Антанту (Ибид: 314). Југославија је настојала да задржи неутралност, међутим у томе није успела.

Влада Драгише Цветковића и министар иностраних послова др Цинцар-Марковић тајно су водили преговоре са Рибентропом и Хитлером око приступања Југославије Тројном пакту, у којима је учествовао и тајни емисар др Данило Грегорић. Ови преговори су се одвијали без знања Андрића (Грегорић 1942: 101). Када је Андрић сазнао да су се Цветковић и Цинцар-Марковић састали са Рибентропом и Хитлером у Салцбургу 14. фебруара 1941. године без његовог присуства и било каквог обавештења о томе разговору, упутио је писмо министру Цинцар-Марковићу, протестовавши због повреде свог ауторитета и истакавши да је постао посланик са умањеним ауторитетом, без пуног поверења владе и подршке министра.

2 Др Иво Андрић је као дипломата био високо цењен како у домаћој политичкој јавности, тако и у дипломатским круговима. Био је каријерни дипломата и један од најбољих познавалаца југословенске спољне политике и дипломатије, као и један од најстручнијих југословенских дипломата тог времена.

Министар др Цинцар-Марковић је 17. марта 1941. године одговорио Андрићу, покушавајући да оправда тајност састанака захтевом немачке владе да посете и разговори буду строго поверљиви. Ипак, тајни састанци су се наставили посетом кнеза Павла Карађорђевића Хитлеру 4. и 5. марта 1941. године у Берхтесгадену, без знања и присуства Андрића. Након што је сазнао за ову посету, Андрић је 20. марта 1941. године је писмено тражио да се повуче са те функције због неслагања са том политиком. У међувремену влада Драгише Цветковића донела је одлуку о приступању Југославије Тројном пакту и одмах потом је извршен државни удар 27. марта 1941. године. Као југословенски посланик у Немачкој Андрић је хитно позван у Београд да би добио нове инструкције па је по повратку у Берлин, настојао да га прими неки високи званичник немачког Министарства иностраних послова, али није успео да уручи ноту југословенске владе. Тек 5. априла 1941. године, шеф протокола немачког Министарства иностраних послова, *Alexander von Dörnberg*, примио је Андрића и уручио му његов пасош, што је у дипломатској пракси значило крај његове мисије и прекид дипломатских односа, што је такође наговештавало ратно стање. Већ следећег дана, 6. априла 1941. године, нацистичка Немачка је извршила агресију на Југославију, бомбардовавши Београд и друге градове (Јуричић 1989: 207).

Тог кобног 6. априла 1941. године када је нацистичка Немачка без објаве рата бомбардовала тепих бомбама Краљевину Југославију, *Alexander von Dörnberg* је позвао Андрића и обавестио га да због прекида дипломатских односа југословенски дипломатски и конзуларни представници више не могу да остану у Немачкој и окупираним државама. Дипломатском особљу је дат рок од 24 сата да напусте Берлин и отпутује у Констанц који се налази на швајцарској граници, где би остали док не добију даља упутства. Уз Андрића и особље Посланства, у Констанц су 9. априла 1941. године стигли и други југословенски дипломатски представници са породицама из различитих окупираних територија. Немци су понудили Андрићу да оде у Швајцарску, али је он то одбио, захтевајући да се његовом особљу омогући прелазак, што је одбијено.

Андрић је 28. маја 1941. године упутио оштру протестну ноту због кршења дипломатског имунитета и забране преласка југословенских дипломата са породицама у Швајцарску. Ноту је предао новом немачком представнику *Freiherrn von Schleinitz*-у, који је одбио да је прими, па је она остављена на његовом столу. Андрић и цело југословенско дипломатско-конзуларно особље остали су у Констанцу до 30. маја 1941. године, када су специјалним возом пребачени у Београд где су стигли 1. јуна 1941. године.

По доласку у Београд, Гестапо је ухапсио неколико југословенских дипломата: Сретена Стојаковића, генералног конзула у Целовцу; Војислава Јаковљевића, генералног конзула у Минхену; Миливија Панџуровића, генералног конзула у Хамбургу; Радивоја Шуменковића, генералног конзула у Прагу; Бранислава Димитријевића, генералног конзула у Диселдорфу; др Августа Мишетића, генералног конзула у Грацу; Фрида Погачника, секретара Посланства у Берлину; Владимира Ваухника, војног изасланика у Берлину; Божицара Стефановића, службеника генералног конзулата у Прагу; и Миливоја Панџића, службеника генералног конзулата у Хамбургу. Неке од

њих Гестапо је вратио у Немачку на даљу истрагу, док су неки послати у концентрационе логоре Ораниенбург, Дахау, Саксенхаузен и Белзен (Милошевић 1995: 138).

У овим логорима, југословенске дипломате биле су изложене екстремним условима, као што су тежак рад, заразне болести, недостатак медицинске помоћи, глад и хладноћа, што је довело до леталних исхода. У логорима су преминули Бранислав Димитријевић, Јосип Логар, Мирко Крањц, Сава Крстић и Димитрије Пашковић. Иван Вукотић је умро у логору Бухенвалд 1945. године. Илија Милакић и његов брат Александар били су стрељани од стране Гестапоа у Београду 1943. године, док је Ђорђе Маринковић ухапшен у Београду и интерниран у Маутхаузен, где је умро 7. априла 1945. године. Од укупно седамнаест југословенских дипломата и дипломатских службеника које су немачке власти ухапсиле и интернирале, девет их је умрло у логорима или је стрељано (Милошевић 1995: 139).

Југословенска влада у Лондону је сазнала за начин опхођења према југословенским дипломатама у Немачкој и током лета 1941. године затражила од неутралних држава и Међународног Црвеног крста у Женеви да буду ослобођени. Међутим, нацистичка Немачка је одбила било какву интервенцију. Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача поднела је извештај о опхођењу према југословенским дипломатским представницима у Немачкој Међународном војном суду у Нирнбергу 26. децембра 1945. године. На суђењу Јоакиму Рибентропу, совјетски тужилац генерал Руденко је покренуо питање зашто Рибентроп није предузео мере да спречи озбиљно кршење дипломатског имунитета. Рибентроп је одговорио да се не сећа тог догађаја и да није био умешан, иако је очигледно да је он наредио те повреде дипломатског имунитета.

ЗАКЉУЧАК

Желимо да истакнемо да Србија, а касније и Југославија, у својој дугој историји никада није напала ниједну државу нити је започела рат, већ се само бранила против оних који су је нападали. Деликатна игра моћи на Балкану захтевала је озбиљну дипломатску вештину. Дипломатија је постала алат који је Србија користила како би маневрисала кроз сложене међународне односе, избегавајући директну конфронтацију док је истовремено следила своје националне интересе. Вештина дипломатије омогућила је Србији активно учешће у регионалним активностима, и да као држава утиче на одлуке које би могле да делују на њену сувереност. Компликовани савези који су карактерисали европску политику довели су до избијања Првог светског рата када се Србија наша у епицентру конфликта. Дипломатија је постала појас за спасавање, с обзиром да су српске дипломате учествовале у деликатној дипломатској игри не би ли осигурале подршку својој држави. Атентат на Принца Франца Фердинанда у Сарајеву 1914. године појачао је већ постојеће тензије што је касније довело до серије догађаја који су у коначници довели и до Великог рата. Дипломатски напори Србије да обезбеди подршку међу силама савезницима одиграли су кључну улогу у овим догађањима.

Посвећеност Србије дипломатији прошла је кроз многе изазове. Лондонски уговор из 1915. године, у којем су савезничке силе обећале територијалне добитке

Србији у замену за њено континуирано пружање отпора водећим силама, показао је дипломатску отпорност српског руководства. Чак и усред окупације и разарања, дипломатски напори су трајали, обликујући послератно решење и доприносећи стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године. Стога је дипломатија постала ослонац за опстанак и напредак Србије на почетку XX века. Кроз стратешке савезе, пажљиво маневрисање регионалним комплексностима и отпорност при сваком сусрету са конфликтом, српске дипломате су одиграли кључну улогу у обликовању судбине наше нације. Значај дипломатије за Србију у овом периоду лежао је не само у остваривању националних интереса, већ и у очувању суверенитета и способности маневрисања кроз турбулентне токове европске геополитике.

ИЗВОРИ

Дипломатско-консуларни годишњак за 1931. годину, 1931. Београд: Државна штампарија Југославије.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Васић 2020: Љубица Васић, *Америчко политичко позориште*, Крагујевац: ФИЛУМ/Филолошко-уметнички факултет. (Библиотека Црвена Линија. Колекција Теорија, књижевност, култура).
- Винавер 1986: Вук Винавер. „Аустријски проблем“ и преоријентација спољне политике Југославије 1933-1934. године. *Југословенски историјски часопис број 1-4*. Београд.
- Глишић 1966: Бора Глишић. *НУШИЋ њим самим*, Београд: Вук Караџић.
- Глишовић 2012: Душан Глишовић, *Иво Андрић, краљевина Југославија и Трећи Рајх 1939 – 1941. Прилози проучавању југословенских политичких и културних односа са Немачком, Аустро-Угарском и Аустријом, I том*, Београд: Службени гласник,
- Грегорић 1942: Данило Грегорић, *Самоудисиво Југославије*, Београд: Југоисток
- Живанов 2015: Сава Живанов, „Руско–Српски односи у 19-20 веку“ *Казивање о Србима кроз векове*, ур. Богдан М. Златар, Београд: Драслар партнер.
- Живојиновић 1970: Драгољуб Живојиновић. „Вилсон, Италија и Четрнаест тачака на Међусавезничкој конференцији у Паризу“. *Историјски часопис број 28-30*. Београд. 35-55.
- Живојиновић 2011: Драгољуб Р. Живојиновић. *Надмени савезник и занемарено Српство Бриџанско-српски односи (1875-1941)*. Београд: Албротос Плус.
- Животић 2016: Александар Животић. *Југословенско-совјетски односи 1939-1941*. Београд: Филип Вишњић.
- Јагодић 2009: Милош Јагодић. „Српски студенти у Паризу средином шездесетих година XIX века“. *Зборник Мајице српске за историју број 79-80*. Нови Сад
- Јовановић 1997: Мирослав Јовановић. *Досељавање руских избјеглица у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1924*. Београд: Стубови културе.
- Јовановић 2006: Мирослав Јовановић. *Руска емиграција на Балкану 1920-1940*. Београд: Чигоја штампа.
- Јуричић 1989: Боб Желимир Јуричић, *Иво Андрић у Берлину 1939 – 1941*, Свјетлост, Сарајево.
- Кардум 1986: Ливна Кардум. „Питање међународног признања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Политичка мисао вол. XXIII/1986/ бр. 3.
- Константиновић 1998: Михаило Константиновић. *Политика сјоразума: Дневничке белешке 1939-1941 Лондонске белешке 1944-1945*. Нови Сад: Агенција „Мир“.
- Кризман 1975: Богдан Кризман. *Вањска политика Југословенске државе 1918-1941. Дипломатско-историјски преглед*. Загреб: Школска књига.

- Кризман 1962: Богдан Кризман. „Међународно признање Југославије 1919. године“ *Историја XX века, Зборник радова III*, Београд.
- Лопичић Јанчић 2012: Јелена Ђ. Лопичић Јанчић. *Рајини злочини њројив рањеника, боленика и цивилној сјановнишјива, теорија и ѡракса*. Београд: Музеј жртава геноцида.
- Љушић 2008: Радош Љушић. *Срјиска државној 19 века*. Београд: Срјиска књижевна задруга.
- Миловановић 1981: Никола Миловановић. *Воњи ѡуч и 27. марћ 1941*. Београд: Просвета.
- Милошевић 2001: Миладин Милошевић. „Дипломатски односи између Краљевине СХС и Краљевине Холандије 1918-1922 континуитет дипломатских односа, прекид и њихово поновно успостављање“. *Часојис Архива Јујославије др. 2*. Београд: 125-145.
- Милошевић 1995: Слободан Д. Милошевић, *Посјујак немачких влајти са јујословенским дијломатским и конзуларним ѡредсјавницима у земљама зајпадне Европе 1941. године*, Подгорица: Историјски записи број 1
- Митровић 2011: Андреј Митровић. *Србија у ѡлановима Аујиро-Ујарске и Немачке 1908-1918*. Београд: Завод за ујбенике.
- Мишић 2009: Саша Мишић. *Албанија-ѡријашељ и ѡројивник Јујословенска ѡолишјика ѡрема Албанији 1924-1927*. Београд: Службени гласник.
- Ненадовић 2005: Прота М. Ненадовић, *Мемоари*. Београд: ПОЛИТИКА. Народна књига.
- Паулова 1936: М. Паулова. *Јујославенски одбор (Повијесј Јујославенске емирације за свјејској рајиа од 1914 – 1918)*. Загреб: Просвјетна накладана задруга.
- Перунчић 1985: Бранислав Перунчић. *Писма срјиских конзула из Пришјине 1890-1900*. Београд: Народна књига.
- Петрановић 1980: Бранко Петрановић. *Историја Јујославије 1918-1978*. Београд: НОЛИТ.
- Петрановић 1992: Бранко Петрановић. „Успостављање југословенско-совјетских дипломатских односа 1940“. *Зборник Мајице Срјске за историју број 4*., Нови Сад.
- Петровић 2018: Драган Петровић. *Краљевина СХС и Совјејска Русија (СССР) 1918-1929*, Институт за међународну политику и привреду, Београд.
- Поповић 1988: Радован Поповић. *Жудња за фраком: Писци у дијломатји*. Београд: Народна књига.
- Самарцић 1981: Радован Самарцић. *Писци срјиске историје II*. Београд: Просвета.
- Терзић 1981: Велимир Терзић, *О дијломатској акјивноји Иве Андрића уочи и у ѡоку Друјој свјејској рајиа*, Београд: у Зборник радова Дело Иве Андрића и контексту европске књижевности и културе.
- Терзић 1984: Велимир Терзић. *Слом Краљевине Јујославије 1941 Узроци и ѡоследице ѡраза 2*. „Партизанка књига“. Љубљана-Београд. „Побједа“ Титоград, „Народна књига“ Београд, Љубљан., Београд, Титоград.
- Трговчевић 1986: Љубинка Трговчевић. *Научници Србије и сјиварање Јујославије 1914-1920*. Београд: Народна књига. Срјиска књижевна задруга.

Jelena Đ. LOPIČIĆ JANČIĆ

Ljubica M. VASIĆ

INTERNATIONOAL LEGAL ASPECTS OF SERBIAN AND YUGOSLAV DIPLOMACY AT THE END OF XIX AND THE BEGINNING OF XX CENTURY

SUMMARY

At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, Serbia faced the challenge of maneuvering through a complex geopolitical environment, thereby highlighting the importance of diplomatic efforts in shaping its future. As a small country in the Balkans, Serbia sought to assert its sovereignty and strengthen its position amid the network of alliances and conflicts that were taking

place in Europe at the time. Diplomacy played a key role in gaining international recognition for Serbia as well as in forming alliances that were essential during this period of crisis. Serbian diplomacy at that time, and later that of Yugoslavia, was highly ranked, and its diplomats were people educated at prestigious universities across the Europe, well trained for their work. It is important to point out that all career diplomats of that era had to start as an apprentice and spend a certain number of years in a certain workplace, therefore skipping steps in advancement was not even a possibility.

Keywords: diplomacy, International Law, Serbia, Yugoslavia, war, writers as diplomats.